

Könyvismertetések

DÚLL ANDREA – VARGA KATALIN: *Rábeszélőtér*

Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2015, 564 oldal

A *Rábeszélőtér* a L'Harmattan Kiadó gondozásában megjelenő, Dúll Andrea által szerkesztett környezetpszichológiai sorozat, a KívülBelül széria negyedik kötete. A sorozat eddigi kötetei: DÚLL ANDREA (2009) *Helyek, tárgyak, viselkedés: A környezetpszichológia alapkérdései*, VASS ZOLTÁN (2011) *A kifejezéspszichológia alapkérdései. Szemlélet és módszer*, DÚLL ANDREA és IZSÁK ÉVA (szerk., 2014) *Tér-rétegek. Tanulmányok a XXI. század térformulatairól*.

Dúll Andrea és Varga Katalin neve önmagában garanciát jelent a minőségi tartalomra, a válogatás azonban a magas nívón felül sok mást is kínál az olvasónak. Például egy teljesen újszerű témafelvetést a két szerkesztő kutatási területének egyesítésével. A *Rábeszélőtér* a hazai és a nemzetközi porondon is unikális alkotás, mert a környezetpszichológia és a szuggesztíók témája mindaddig sohasem kapcsolódott össze ilyen szorosan és koncepciózusan.

A szuggesztíókról alkotott fogalmaink akár a pszichológiai szakirodalomban, akár az élő beszédben elsősorban a verbális tartalmakra, azaz a humán „összetevőre” korlátozódnak. A cím is egyértelmű utalás a nagy elődre, a meggyőző közlés tudományának egyik alapművére (PRATKANIS, A. és ARONSON, E. [1991/1992] *A rábeszélőgépj*). A környezetpszichológusok szerint a felek közötti párbeszéd viszont csakis akkor érthető meg, ha az interakció közegét is bevonjuk az elemzésbe. Könnyű belátni, hogy

a minket körülvevő tárgyi világ is interpretál valamit, üzeneteket hordoz a számunkra. Ezek a tartalmak az esetek többségében nem tudatosulnak, viszont befolyással lehetnek érzelmeinkre, gondolatainkra és viselkedésünkre. A szerkesztők tehát arra vállalkoztak, hogy ezen speciális nonverbális csatorna, a fizikai környezet szuggesztív üzeneteit tárják fel különböző kontextusokban.

A könyv három részre tagolódik. Az első fejezet a szuggesztív környezeti kommunikáció jelenségeit mutatja be a hétköznapi életben. Megismerhetjük, mit üzen számunkra a nagyvárosi környezet, és hogyan befolyásolja a dekódolást például urbanofil vagy urbanofób (városkedvelő vagy városutáló) beállítódásunk. Az utcáról aztán belépünk először az iskola kapuján, majd az online terek világába. E három tanulmány nyelvezetében és fogalomhasználatában a klasszikus környezetpszichológiai fősodrohoz tartozik, a szerzők – Brózik Péter, Lippai Edit és Kiss Orhidea Edith – a Dúll Andrea által vezetett tanszék munkatársai.

Németh Zoltán küszöb alatti reklámozásról szóló írása bemutatja az egyetlen olyan szegmensét a témának, ahol a nem tudatos szuggesztív hatásoktól már törvényileg védik az állampolgárokat. Szemerszky Renáta tollából olvashatunk az elektroszmog jelenségéről, emellett két klinikai megközelítésű, az emberi testet középpontba állító tanulmány is helyet kap a nyitó fejezetben Csabai

Márta és Uram Dóra jóvoltából. Továbbhaladva, Rajkó Andrea már fel is öltözteti a testeket, és a normasértő öltözködés lélektanát járja körbe a szociológus szemével, a kötet egyik legolvasmányosabb esszéjében. Zárásképp Végh Ágnes tanulmányában arra a kérdésre kapjuk meg a választ, hogy a cumi és a cumisüveg hogyan vált a csecsemők szimbólumává, és ennek milyen össz-társadalmi hatásai vannak.

A második blokk az egészségügy legkülönbözőbb helyszíneire kalauzolja az olvasót. Bekukkanthatunk a gyógyszergyárakba Köteles Ferencnek köszönhetően: megleshetjük, hogy a tabletták fizikai jellemzői milyen placebohatást váltanak ki. Betekintést nyerünk a pszichiátriára és a különböző mentális zavarokban megjelenő patológiás tárgyhasználat kérdéskörébe Kun Bernadette és Demetrovics Zsolt segítségével. De megfordulunk a szülészetben Feithné Krajcsik Ilona, a rendelő intézetek világában Pálfí Krisztina és az intenzív osztályon is Varga Zsófia Katalin vezetésével.

A zárás a „felhasználás” szintjére hozza a szuggesztív környezeti kommunikáció alapelveit. Megoldásokat ígér, ennek megfelelően a szerzők között számos gyakorlati szakembert is találunk. Noha fejlődés-lélektani kérdések és a firka pszichológiája is helyet kap a válogatásban Szalai Gerda Margit és Vass Zoltán jóvoltából, elsősorban a vizuális területek képviselői – építészek, filmesek, tanárok – számára nyújt a harmadik fejezet praktikus iránymutatást. Bodóczky István a környezet szerepét járja körül a vizuális művészeti nevelésben. Somogyi Krisztina az épületekkel, azon belül is a kortárs alkotásokkal való első találkozás kommunikációs folyamatait elemzi. Asbót Kristóf belsőépítész és televíziós szakember bemutatja, hogy a tér milyen minőségi változásokon megy keresztül, mire képernyőre kerül. Bálint Katalin a filmes kulisszák mögé kalauzol minket, hogy megértsük, mi kell a történetbe való bevonódáshoz. Végül Fábíán Zoltán Imre az ókori síremlékek világába repíti az

olvasót. Írásából megtudhatjuk, mi mindent üzennek egy társadalomról ezen emlékhelyek fizikai paraméterei.

A könyv fent bemutatott hármastagolása kissé mesterséges. A fejezetek ugyanis nem válnak el élesen egymástól, egy-egy írás sorrendjét akár fel is cserélhetnénk. A szelekció alapelvei viszont kristálytiszták: a környezetpszichológiai fókusz és a multidiszciplináris megközelítés.

A kötet nyelvezete nem egységes, de jellemzően szakmai, mégis közérthető. A bevezetőben megismerkedhetünk a legfontosabb alapfogalmakkal, ami segíti az értelmezést a teljes 550 oldalon keresztül. A kötet a gyakorló pszichológusoknak is íródott, de nem csak vagy nem elsősorban nekik. A tanulmányok ugyanis minden olyan szakember számára útmutatót jelenthetnek, akik környezeti elemeket is használva szeretnének valamilyen hatást kiváltani: mint egy pszichoterapeuta a rendelőjében, egy pedagógus az osztályteremben, egy orvos a kórteremben vagy egy marketingszakember az online média felületein. De a kötet megszólít építészeket, újságírókat, vizuális kommunikációval foglalkozókat, művészeket, akár politikusokat is.

A szerkesztők a szélesebb rétegek megszólításához széles szakmai körből kértek fel szerzőket: számos pszichológus mellett szociológus, belsőépítész, képzőművész, egyiptológus, de még magyar-ének szakos tanár írása is bekerült a válogatásba. A kötet korántsem tankönyvszerű, de a szuggesztív kommunikáció környezetpszichológiájának témáját átfogóan körbejárja. A tanulmányok nagy része önmagában ugyan nem környezetpszichológiai szakcikk, de a záró fejezet utólag minden egyes írást beemel ebbe a fogalmi körbe. A *Rábeszélőtér* elsősorban egy kiváló szakszöveggyűjtemény, másodsorban érdekes ismeretterjesztő kötet, de semmiképp sem marketinges „receptkönyv”. Egy olyan munka, amely továbbgondolást igényel, és annak beindítását garantálja is.

Frankó Luca
ELTE, PhD-diák

KISS SZABOLCS: *A logika egyedfejlődése és szociológiája.*
Tanulmányok a megismeréstudományok köréből

Budapest: L'Harmattan, 2015, 180 oldal

A könyv 11 tanulmánya Kiss Szabolcs pszichológiai-történész és fejlődépszichológus utóbbi tíz évben született műveit foglalja egybe. Vezető témáit Kiss Szabolcs korábbi problematikája adja: hogyan bontakozik ki gyermekeknél a logikai következtetésrendszer (mit tudunk itt újat nyújtani Piaget-hez képest) és milyen kapcsolata van ennek az utóbbi évtizedek egyik legnépszerűbb kognitív tudományi konstrukciójával, a ToM-mal, azaz az elmeolvasási képességgel.

Kiss Szabolcs tanulmányainak – különösen, ami az elméleti kérdéseit illeti – vezető témája a fejlődési eszme és az evolúciós gondolat összekapcsolása a gondolkodás szerveződésével. Számos írása mutat rá arra, hogy a mai fejlődéslélektan hogyan tekinti egyre kifinomultabban az eredetileg tagolatlan innátizmus koncepcióját. Bemutatja, hogy az innátista elméletek hogyan alakulnak át naív fizikai és naív pszichológiai elméletekké, s ezek hogyan parametrizálódnak mind az elméletalkotás, mind a feltételezett fejlődési folyamat során. Milyen tartalmi vannak a naív pszichológiai elméletek és a naív fizikai elméletnek, s hogyan befolyásolja ezt az egyéni tapasztalat. Ugyanakkor a szerző arra is világosan rámutat, hogy a naív elméletek átfogó sikereitől a kognitív kutatásban hogyan jutunk el az elmélet-elméletek és az átfogó tanuláselméletek vitáig. Különösen érdekesek azok a tanulmányai (például a humán vélekedésszisztem konzisztenciájának tulajdonítása gyermekeknél), amelyek arra kíváncsiak, hogy a tudatelmélet mai fejlődéslélektani kutatása hogyan kapcsolható össze a szociálpszichológia klasszikus témáival, a vélemények konzisztenciájának kérdésével, illetve az attribúcióelmélettel. Kiss Szabolcs saját

kísérleti munkái bábozással eljátszott történetben olyan párbeszédet tartalmaznak, mint: *Én úgy gondolom, hogy süt a Nap. Ha süt a Nap, akkor világos van a szobában. Igaz-e, hogy úgy gondolom, hogy a szobában sötét van?* A vizsgálatok kimutatták, hogy három és hét éves kor között a helyes válaszok százaléka az életkorral jellegzetesen növekszik. A gyerekek az iskoláskorba érve képesek jól értelmezni az olyan mentális terminusokat, mint *gondolom, vélem*, és ennek megfelelően képesek konzisztens vélekedéseket kialakítani. Kiss Szabolcs részletesen elemzi a szociálpszichológiai gondolatrendszer és a mai kognitív fejlődéslélektanban központi gondolatulajdonítás összekapcsolódását abból a szempontból is, hogy milyen rivális elméletek, társalgási alapú, fogalmiváltás-alapú vagy nyelvi alapú elképzelések állnak mögöttük. Az interperszonális igék részletes elemzésében Kiss Szabolcs arra kíváncsi, hogy a cselekvő-szenvedő igék (*Józszi becsapta Ferit.*), az átélő típusú igék (*Mari elbűvölte Józsit.*) vagy az áttérő-kiváltó típusú igék (*Mari retteg Józsitól.*) kísérleti helyzetekben alapvetően irányítani képesek a személyközi kognitív sémák aktiválását. A nyelvi morfológia és az igék szemantikája alapvetően meghatározza, hogy milyen szerepeket osztunk ki, maguk a szerepek azonban, valahonnan, éppenséggel a kognitív fejlődés révén, már rendelkezésünkre állnak.

A tudatelmélet és a gondolatulajdonítás körül vizsgálódó áttekintő és elméleti tanulmányok mellett Kiss Szabolcs átfogó ismertetőket is közöl. Ezek közül a legérdekesebbek a kulturális pszichológia és az evolúciós pszichológia kapcsolatát, illetve Piaget mai szociológiai relevanciáját vizsgáló értelmezések.

Egészében a könyv jó áttekintés arról, hogyan alakul a mai megismeréstudományban a korai fejlődés és a társas tulajdonítás kapcsolatának vizsgálata, másrészt, hogy milyen visszacsatoló, illetve irányító szerepet játszik a nyelv a társas típusú tudatelmélet alakulásában. Mindkét szempontból egy érett

kutató érdekes vizsgálatait kapjuk. Az olvasó egyetlen hiányérzete, hogy maga a preverbális szándéktulajdonítás, a csecsemőkutatók, például Kovács Ágnes legújabb felismerése kimarad annak mérlegelésből, milyen fejlődési szintjei is vannak a naív tudatelméletnek.

Pléh Csaba
CEU, Budapest

IVAN PAVLOV: *Ob ume voobscse, o russzkom ume v csasznosztyi.*

Zapiszki fiziologa

Moszkva: ASZT Kiadó, 2014, 319 oldal

DANIEL P. TODES: *Ivan Pavlov. A Russian life in science*

Oxford: Oxford University Press, 2014, XIX + 855 oldal

Az utóbbi évtizedben – bármily furcsa is – az orvostörténet- és a pszichológiatörténet-írásban is sajátos Pavlov-reneszánsz figyelhető meg. Ennek oka a tudománytörténet-írás átfogó megváltozása, s az archívumok megnyílása. A hatékony cenzúra világából Pavlovnak is előkerülnek nemcsak százéves levelei, de százéves kéziratai is. Az ismertetett két kötet ennek a megújult érdeklődésnek a jele.

A meglehetősen rosszul dokumentált, még a forrásokot sem megadó, igénytelen kiállítású orosz kötet haszna, hogy a felszabadult archívumi szövegekből is közöl, s a megjelent írások közül az elméleti, átfogó érdekességűekből válogat (lélektan és fiziológia viszonya, agy és elmebetegség stb.). Pavlov általános kutatási attitűdje érdekesen mutatkozik meg ezekben az elméleti írásaiban. Jól látni, hogy az emésztésről az idegrendszer kutatására áttérő Pavlov nem is olyan érdektelen és mechanisztikus a kutyákkal összefüggésben, mint azt a későbbi etológiai szemlélet sugallná. Korántsem naív a kutya-modell állat szerepét illetően.

A kutyát azért tartja modellállatnak, mert a kutya az ember legrégebbi társa. Ezért tudunk meg sokat a kutyatartó emberről is a kutya segítségével, ami meglehetősen modern koncepció. Magát az idegrendszer működését Pavlov meglehetősen naívan fogja fel. Az itt újraközölt rövid elméleti írásaiból is kiderül, hogy a részletes szövegtan soha nem érdekelte. Az idegrendszert, már 1910-ben is mint egy telefonközpontot fogta fel, amelyben vezetés és kapcsolatteremtés jellemző a központok között. A központokat tekintve pedig, még a rövid írások tanúsága szerint is, Pavlov számára a rendszer teljesen világos: vannak alacsonyabb rendű és magasabb rendű központok. A magasabb rendű kérgi központokban, mai szóhasználatlal élve a „belső feldolgozás” sokkal fontosabb, mint az alacsonyabb rendű központokban. Sokat vitatkozik Behtyerevvel és más kortárs reflexológusokkal, amikor azok különleges összekapcsoló központokat feltételeznek. Pavlov számára ilyenek nincsenek. Valójában az analízátorok kérgi működése révén minden kapcsolatteremtés megvaló-

sul az idegrendszerben. Az idegrendszer működésében az ingerület és gátlás az alapvető, valamint a gátlás gátlása, ami később a Pavlov-követők álmarxista beszédében oly fontossá vált dialektikus megoldások alapja lesz. Az ingerület és gátlás fogalma segítségével valójában minden bonyolult folyamat megmagyarázhatóvá válik. Pavlov ebben elsősorban Helmholtz örökösének tartja magát. Világosan kimondja, hogy a Helmholtz-féle tudattalan következtetési elméletek a percepcióról a feltételes reflexek tanításával nyernek helyes értelmezést. Az agykéreg működésében a gátlási folyamatok és a koncentráció révén minden belső folyamat mint izgalmi pontok sajátos mozaikja képzelhető el.

A patológiás folyamatok összefüggésben vannak a Pavlov-féle egyszerű tipológiai megfontolásokkal. A tipológiában az ingerület és a gátlás egyensúlya a kulcskérdés, s a patológia alapfolyamatai a közöttük lévő egyensúly felbomlásával kapcsolatosak. Igaz ez a hipnotikus folyamatokra is, mint a kéri gátlások kiterjedésére, de igaz a neurotikus folyamatokra is, amelyek ingerület és gátlás ugyanarra az ingerre vonatkozó küzdelmeként értelmezhetők. Pavlov itt összegyűjtött kis írásai az alaklélektani kihívással szemben megfogalmazott kételyeit is tartalmazzák. Az 1920-as évek végére, a '30-as évek elejére Pavlov két csimpánzzal végzett kísérletei alapján fontosnak tartja, hogy a próba-szerencse mozzanat igenis nagy szerepet játszik a Köhler által kiemelt belátásos tanulásban. A belátásos tanulás során valószínűleg egy célhoz vezető szelekció jelenik meg, és a misztikusnak tűnő belátás folyamata csupán egyszerű és bonyolult feltételes reflexeken alapuló asszociációs folyamat. Pavlov szerint a Köhler hangsúlyozta belátásos tanulás az alakelméletben egy új elv lenne. A csimpánz igazi fölénye a kutyával és más emlősökkel szemben Pavlov szerint nem valamiféle új tanulási elvben, hanem testfelépítési és ennek megfelelően ökológiai fölényükben mutatkozik meg. A csimpánz kezei révén új kapcsolatokat teremt a világgal, s az új kapcsolatok lesznek legfontosabbak számára a világ leképezésében.

A világ új megismerése a világgal kapcsolatos új cselekvésre vezethető vissza.

Todes monográfiája egy több évtizedes, Pavlovnak szentelt munkásság betetőzése. Korábbi könyve (TODES, D. P. [2012]. *Pavlov's physiology factory experiment interpretation laboratory enterprise*, Baltimore: John Hopkins University Press) elsősorban az élettan-tudós Pavlovot mutatta meg, aki az emésztés kutatójaként vált Nobel-díjas tudóssá. Annak a könyvnek már a címe sem véletlen. Azért beszél Pavlov *üzeméről*, mert itt egy sajátos kutatási gyakorlat és egy sajátos kutatási metafora együtteséről volt szó. Pavlov a 19. századi német élettanászok és vegyészek gyakorlatát követve, kutatómunkáját mint egy sajátos üzemet szervezi meg, ahol számos kutatóállványon és kutatófülkében doktoranduszok tucatja kutatja közös programok keretében, eleinte már másfél évtizeden át a kutyák emésztőnedveinek kiválasztását, majd másik három évtizeden keresztül az agykérgi működés feltételezett dinamikáját. Üzem ez ugyanakkor abban az értelemben is, hogy Pavlov értelmezésében maga az emésztőnedv-eltávolítás is üzemszerű működést mutat. Szabályozott, ahol – mintegy elővételezve már a korai emésztés-kutató Pavlov is rámutat – az irányítást lényegében az idegrendszer végzi. Kezdetben a vagus, később az agykéreg szerepét hangsúlyozza az emésztőnedvek előállításában. A szabályozottság Pavlov egyik fiziológiai eszményképének alap gondolata. Claude Bernard követője Pavlov, amikor mindenhol az üzemszerű, pontos beállítást mutatja be.

Ez az új könyv kissé „divatjamúlt” átfogó tudományos életrajz Pavlovról. Todes, miközben kiemelkedő orvos-történész, nagyszerű oroszista is. Ezért gyakorta bejár az orosz levéltárakba, és az eredeti anyagokat közvetlenül képes feldolgozni, mint maga is hálálkodik könyvében. Sokat segít ebben a leningrádi-pétervári akadémiai levéltár és annak fokozatosan kutathatóvá vált Pavlov-anyagai. A könyv maga kiváló életrajz, amely klasszikus erényeket mutat. Az élet, a gondolkodás és a társadalmi közeg együttesét levéltári kutatások és fogalmi elemzések együttes használatával mutatja be. Miköz-

ben megmarad az életrajzíró keretnél és nincsenek szigorú s száraz tudományelméleti fejezetei, amelyek azt mutatnák meg, hogy milyen elméletileg interpretálható összefüggés van élet, társadalom, tudomány és elméletalkotás között, maga a könyv ezt a párhuzamot végig példázza. Élesen és szépen mutatja meg, hogy társadalom és tudós között az élet közvetítésével milyen metaforikus viszonyok jönnek létre. Nem próbálom meg lineárisan ismertetni a könyvet, hiszen a 49 fejezet nehezen lenne összefoglalható. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy mindegyik részben a kiegyensúlyozott kronologikus bemutatás s a gazdag archívumi alátámasztás a jellemző. Tódes bemutatja Pavlov életkörülményeit az adott korban, később társadalmi helyzetét és ezt követően a tudós munkájának alakulását.

Az *életet illetően* is sok újdonságot hozó gazdag munka Tódes könyve. Néhány kulcsmozzanatot emelnék ki ebből. Az egyik a pópának tanuló fiatal Pavlov. Pavlov számára a családi háttér nem elhanyagolható tényező, mint sok későbbi bibliográfiai munka próbálta beállítani. Családi mintákat követve, egészen a végső vizsgákig szeminarista volt a rjazányi pópaszemináriumon. Két mozzanat emeli ki ebből a helyzetből. Az egyik természetesen a fiúi lázadás az apai mintával szemben, a másik viszont az 1860-as évek lázadó értelmiségi mintája. Ez a típusú, Piszarjevét követő lázadó liberalizmus Pavlov egész életére jellemző lesz. Mindig visszatér a 1860-as évek inspirációjához, ami számára kettős üzenetet hordoz. Az új modern életnek kulcsfogalma, és ez különösen világos a tudományban, a szabadság. Ezt a szabadságot azonban össze kell kapcsolni valahol az oroszországgal, az orosz nemzetű eszme iránti elkötelezettséggel. A sok hányattatás és átalakulás közben is ez a két eszme mindig megmarad Pavlovnál mint vezető vonal. (Ezt mutatja az orosz kötet két címadó tanulmánya, sok orosz önkritikával a lustaságról.) Pavlov elmenekült a papi záróvizsgák elől, és természettudományt tanult Péterváron, hogy azután az álláskeresés és az egzisztenciateremtés érdekében a természettudományi kar mellett az orvos-

tudományi egyetemen is diplomát szerezzen.

Az élet bemutatásának másik újdonsága, amely mintegy mintaadó probléma is a mai élet feszültségei közepette, hogy hasonlóan sok más nagy tudóshoz, Pavlov is milyen nehezen talál munkát magának. Másrészt sok személyes nehézsége is van a munkaszervezésben. Ezekről be is számol később mint „tipológus”. Egyszerre akar szervezett munkát végezni és szervezett életet élni, azonban a túl sokféle érdeklődés szinte szétélesígtetné szervezetenként. Egész munkásságát áthatja az az igény, hogy saját csapongóságát valamilyen rendszerbe kényszerítse.

Mint fiatal élettanász, aki Botkin klinikáján válik képzett sebésszé, hosszú időn keresztül hiába keres állást. Még a tomszki (!) orvoskarra sem veszik fel. Első igazi állását 40 éves kora körül kapja, ekkortól azonban mindjárt két állása is lesz, amelyeket szinte egész életében megtart, hogy azután az akadémia révén hárommá tegeje őket. A pétervári orvosi katonai akadémián, ami mai értelemben orvosegyetemnek tekinthető, kezdetben farmakológia-, majd később élettanprofesszor lesz. Évtizedeken keresztül tanít ebben az intézményben, s orvostani tanári állását majd csak a kezdődő sztálinizmus hatására az 1920-as években hagyja ott, amikor kommunista diákok állandóan provokálni próbálják előadásain, természetesen az új sztálini jelszavaknak megfelelően mechanikus materializmussal vádolva őt. Pavlov igazi laboratóriumteremtő állása azonban egy különös új intézményben jön létre. Oldenburg herceg, a cári család tagja, aki elkötelezett jótékonykodó volt, Pasteur és Koch hatására egy nagy járványügyi állomást épített Péterváron, amelynek elsődleges célja a veszélyesség, a tuberkulózis és a szifilisz gyógyítása és kutatása volt. Hogy valamiképpen tágítsa az intézmény profilját, megnyeri Pavlovot egy sebészeti és élettani műhely kialakítására. Ez lesz azután az a műhely, ahol Pavlov a Nobel-díjhoz vezető kutatásait végzi, és ez lesz az a műhely, amely egészen az 1920-as évek végéig a „pavlovizmus” egyre szerteágazóbb központjává válik, ahol kutyák sokaságával kísérletezhet, egyre jobb laborokban, a húszas

évektől egy Csendtoronynak nevezett hangszigetelt helyiségben. A kutya mint modellállat kiválasztása, amit Pavlov a kutyák emberközelségével magyaráz, az eredeti járványügyi összefüggésrendszerből érthető. Ezt a labort egészíti majd ki Pavlov pályája végén a Koltusiban épített kutatófaló, amely a laboratórium és a dácsa álmát egyesíti.

Pavlov ugyanis még a cári időben fokozatosan igen gazdag egzisztenciát alakít ki jellegzetes napirenddel, jellegzetes életrenddel, amelynek keretében minden évben három hónapot Észtországban egy bérelt dácsában tölt. Ott elsősorban fizikai aktivitással és olvasmányokkal foglalkozott. Sokat biciklizet, kártyázott, s egy kriketthez hasonló játékot játszott.

Az életrajz egy igencsak aktív, agilis embert tár elénk, nem a hagiográfiákban bemutatott aggastyánt. A könyvben Pavlov megismerése az élő, agilis oldalról még két szempontból jellemző. A forradalmi idők világában a könyv szakít azzal a szocialista életrajzírásból fakadó sablonnal, amely szerint Pavlov kezdetben ellenálló értelmiségi volt, akit azonban Lenin támogatása átállít, mintegy a bolsevizmus mellé. Pavlov, egészen az 1920-as évek végéig, rendkívül feszült viszonyban volt az új társadalmi hatalommal. A '20-as évek elején sokszor fontolgatta az emigrációt, s éppenséggel azért nem tudott emigrálni, mert a lehetséges fogadóhelyeken öregnek tartották már, és így alkalmatlannak arra, hogy önálló kutatásokat folytasson. A bolsevizmust 1918-ban egyetemi óráin mint az ingerület elszabadult világát jellemezte, a gátlástalanságot az utca életében. Sztálinnal és a sztálinizmussal meglehetősen nyíltan szembeszállt, például az akadémia átszervezése során. Egyetemi előadásain, nyilvános meghívott előadásain is sokszor direktén szidja a bolsevizmust, s az akkor még sztár dialmatos Buharint, kifigurázva a tükrözés elméletét. Pavlov szinte az egyetlen példája volt annak a tudósoknak, aki szembe mert szállni a kommunista hatalommal. A szembeszállás tartalmas volt számára. Az orosz nyelvű könyvben is szereplő, az orosz lélekről szóló dolgozataiban, de az említett egyetemi előadásokon is világosan

kifejti, hogy az ő élettani elképzelései szerint az ember normális működésének kulcsa *ingerület és gátlás egyensúlya*. A bolsevik forradalom, az ingerületi folyamatok minden kontroll és minden gátlás nélküli előtérbe helyezésével egy örült rendszert, az utca uralmát vezet be. Olyan rendszer ez, amelyben nincs szabályozásunk és nincs biztos támaszkodási pontunk, amelyeket a társadalmi szociális eredetű gátlások rendszere mutatna be. Később pedig, a kialakult szovjet rendszerben, amikor a sztálinista autoriter világban éppenséggel a gátlások rendszere világosan alakul, Pavlov a szabadság és a tudomány szabadsága nevében kelt ki számtalanszor a rendszer ellen. Eközben Pavlov határozott érdekvédő volt, kapcsolatai: Kirov, Molotov, Buharin, amikor valamit el kell intézni. A könyv érdekesen mutatja be, hogy a tulajdonképpeni behódolás csak Pavlov életének utolsó éveire tehető. Azokra az évekre, amikor Pavlov tulajdonképpen a szabadságot állítja szembe az új autoriter renddel, de elismeri a tudomány kiemelt támogatását az új rendszerben.

Pavlov élete és munkássága – ahogy ezt maga Todes is hangsúlyozza – abban is kivételes, hogy igen kevés tudós van, akinek utolsó húsz éve elegendő anyagot szolgáltat ahhoz, hogy az életrajzi kötet egyharmadát kitegye. Pavlov 1904-től kezdve rendkívül elszántan válik a központi idegrendszer kutatójává. Olyan kutatóvá, aki számára az emésztőrendszer vizsgálata során kialakított műtéti technikák rendkívül fontosak lesznek az idegrendszer működése és ezzel közvetetten a lelki jelenségek megismerésében is. Ebben nincs egyedül. A sok munkatárs mellett Todes bemutatja pletykaszerűen, de mégis izgalmasan, hogy a 60 év feletti Pavlov egy megértő, szerető társra talál felesége mellett a laboratóriumi szeretőben, Maria Petrovában. Petrova egy avantgárd nő csábész pópa csalódott feleségeként lesz orvos, majd Pavlov csábítója s kiemelkedő fiziológus munkatársa, a bolsevik rendszer híve, akit a negyvenes években Sztálin-díjjal jutalmaztak pszichopatológiai kutatásaiért. Petrova évtizedeken keresztül nemcsak fiatal szeretője lesz Pavlovnak, hanem társa

elsősorban a személyiségtipológia bevezetésében és a központi idegrendszer kutatásának patológiás értelmezésében.

Pavlov munkásságát a korábbi monográfiához hasonlóan ez a könyv is igen részletesen elemzi az emésztő folyamatok tekintetében is. A tudománytörténész számára két érdekessége van ennek az évtizednyi munkát összegző bemutatónak. Az egyik a sikerrel kapcsolatos. Tudjuk, hogy Pavlov az 1900-as évek elején összegzi munkáit, amely hamarosan megjelenik német, majd angol nyelven is, és 1904-ben mindez Nobel-díjat eredményez számára. Ez a Nobel-díj nagyon korainak tűnt, Todes alapos elemzései azonban bemutatják, hogy minden koraisága mellett Pavlov felterjesztését háromszor elutasították. Az elutasítások egyik indoka tartalmilag nagyon érdekes. Pavlov a gyomornedv, a nyáleválasztás és a hasnyálmirigy-elválasztás működését elemezve az idegi szabályozás jelentőségét hangsúlyozza. Ezért válik majd a pavlovista nomenklatúrában kulcskérdéssé a *nervizmus*. Mindent az idegrendszer irányít. Pavlovnál azonban ez együtt jár azzal, hogy nem tudta és nem is akarta követni a modern biokémia fejlődését és a hormonális jellegű szabályozást az emésztésre nézve. Ez ellene szóló szakmai érv volt. Különös ellene szóló érv volt az is, hogy ellenzői a Nobel Bizottságban azt hangsúlyozták, hogy Pavlov sok munkatársal dolgozik, akire saját jogukon hivatkozik. Ezek a doktorok mai értelemben nézve doktori és posztdoktori diákjai voltak. De hol van akkor Pavlov munkája? – hangzott a kérdés. Akkoriban, és ez a dolog iróniája, még nem volt divat a sokszerzős közlemények világa, ahová Pavlov odabiggyeszthetne volna magát utolsó szerzőként. Minden tanítványi dolgozat, amelyeket Pavlov részletesen irányított, átíratott s bírált, egyszerűs közleményként jelent meg.

A későbbi idegrendszeri és pszichológiai kutatások szempontjából fontos, hogy a korai munkákban is megjelenik a pszichikus nyáleválasztás. A pszichikus tényezők hatása a nyáleválasztásra Pavlov számára nem valamiféle zaj lesz, ahogy a legenda szerint a laboratóriumi lépések hatása a kutyák

nyáleválasztására bosszantaná, hanem fontos alaptényező. A gyomornedv és a nyáleválasztás kutatása nyomán meg fogja különböztetni az első, pszichikus szakaszt, és az ezt követő második, kémiai szakaszt. A későbbi, általunk ismert Pavlov, a feltételes reflexek kutatója, valójában a pszichikus szakaszt fogja kidolgozni, mint a tanulás hatását az emésztőszervekre. Vagyis nem arról van szó, hogy ezektől a „pszichés” hatásoktól függetlenül vizsgálta volna az emésztő mirigyek működését, hanem arról, hogy későbbi munkásságában ennek az első szakasznak a kidolgozása lesz számára a legfontosabb.

Pavlov egész munkásságának megértéséhez tudnunk kell, hogy kiváló sebész volt, s abban a Claude Bernard-i hitben él, hogy az életműködések megértésének kulcskérdése a szabályozás és a normális működés megértése, másrészt olyan műtéti preparátumok készítése, amelyek etikailag kivédik az élveboncolás vádját, s gyakorlatilag lehetővé teszik azt, hogy hosszú hónapokon keresztül túlélő *készítményeken* lehessen tanulmányokat végezni. Izgalmas a könyvből meglátni, hogy miközben üzemszerűen működik Pavlov laboratóriuma, a legtöbb fontos felismerést csupán néhány vagy néhány tucat kutyával teszi, akik hosszú éveken át rendelkezésre álltak ugyanazokban a kísérleti elrendezésekben. A szövetten mellett Pavlov számára a statisztika is idegen marad, még a tipológiai munkákban is. Ő mindig szigorú görbéket próbál rajzolni, ahol nincsen szórás, csak idő-függvény.

Todes könyve igen részletesen bemutatja azt is, hogy a két pétervári reflexológiai iskola, Behtyerev és Pavlov iskolája, hogyan rivalizálnak egymással és melyek az elsődleges különbségeik. Az első módszertani különbség, hogy Behtyerev a klinikumból, az emberek megfigyeléséből indul ki, Pavlov viszont végig az állatmodell elsőségében hisz. A másik lényeges különbség, hogy míg Pavlov a feltételes reflexszel egy általános mechanizmust próbál megtalálni, addig Behtyerev az asszociációs kéreg működésével magyarázná a feltételes reflexes, tanult folyamatokat. Pavlov számára nagyon fon-

tos lesz, hogy irtásos kísérletekkel próbálja demonstrálni, hogy nincsenek külön asszociációs kapcsolatok, hanem pusztán az analízátorok között jön létre kapcsolat. Vitáik egyébként gyakorlati téren is megvannak. Behtyerev még a cári korban egy alkohológiai vizsgálat vezetőjeként amellet foglalt állást, hogy a mérsékelt vodkafogyasztás, ami persze az állami bevételeket növeli, valójában egészséges. Pavlov ellenben rendkívül éles nyilvános kritikában az absztinencia mellett állt ki.

A feltételes reflex fogalma rendkívül fontos szavakból állt össze. Pavlov számára a *feltételes* egyszerre jelenti metaforikusan azt, hogy tudománytörténetileg talán ideiglenes magyarázó fogalomról van szó, de jelent egy nagyon fontos dolgot az állat életében is: egy adaptív értékű, de megfordítható változás világát. Ezért nem szerencsés a bevett angol fordítás, amely nem *conditional*, hanem *conditioned*. A könyv igen érdekesen mutatja meg azt is, hogy a pavlovizmusban később oly fontossá vált két alapvető gondolat, a tipológia és a második jelzőrendszer gondolata milyen módon jelenik meg Pavlov utolsó éveiben. A második jelzőrendszer csupán alkalmi megjegyzés volt a hisztériásokról, akik nem tudják szavakban kifejezni magukat. Innen ugrik át egy szemináriumon annak tételezésére, hogy az analízátorok működése jelzések rendszerét eredményezi, s embernél a szavak ezen jelzések jelzései.

A tipológiai kicsit rendszeresebb. Pavlov nem az emberi tipológiai hagyományból indul ki, ez csak később, orvosként jelent visszatérést számára, hogy behelyezze gondolatait a hippokratészi tipológiába. Az 1910-es évektől már felmerül benne, hogy az ingerület és gátlás közti egyensúly lehet a kutyák közti különbségek jellemzésének egyik fontos módja. Azután, az 1920-as években néhány drámai esemény, a laboratóriumi árvízjárok és az erre adott kutyareakciók különbsége megmutatják számára, hogy a kutyák eltérései az ingerület és gátlás viszonyainak eltéréseiben érthetők tetten. Amikor Pavlov egy új kísérleti telepet épít Koltusiban, akkor mindezt egy sajátos

és provokatív eugenikai program szolgáltatába akarja állítani. A kutyák tenyésztésével azt szeretné megmutatni, hogy ki lehet alakítani eszményi embertípusokat.

Társadalom és kutatás viszonyának értelmezésében, elsősorban a forradalom utáni évek Pavlovját bemutatva mond sok újat a könyv. Részletezi, hogy hogyan kerül összetűzésbe Pavlov a fiatal kommunista diákokkal az orvoskaron, akik kezdetben, az 1920-as években, állandóan a mechanikus materializmus szemlélet képviselőivel vádolták. A kommunisták megjelennek a laboratóriumban is. A könyv részletesen bemutatja a Pavlovot védő munkáskáder bosevikok pályáját. De megtudjuk azt is, hogy a később a Gulagot is megjárt Majorov sajátos marxista belső kritikával illeti Pavlovot. Egyrészt kihangsúlyozza, hogy igenis van szubjektív világ is, az ember és állat ebben eltér egymástól, továbbá nemcsak analitikus, hanem szintetikus folyamatokat is fel kell tételezni az idegrendszerben. Érdekes módon éppen a kommunista munkatársak veszik rá Pavlovot, hogy fogadjon be két csimpánzot, és rajtuk keresztül kezdjen el foglalkozni azzal, hogy mi lehet a speciális az emberré válás során.

Pavlovnak mint tudósnek sok nehézséget jelentett az utolsó évtizedekben maga a szintézis. A feltételes reflexekről hosszas unszolásra egyetlen könyvet írt, amellyel maga is elégedetlen volt. Az unszolás annak volt köszönhető, hogy az amerikai kiadók azzal fenyegették, hogy disszidens tanítványa, Anrep meg fogja írni angolul a téma összefoglalóját. Utolsó éveiben Pavlov azután azzal foglalkozott, hogy az alaklélektani, illetve pszichológiai kihívásoknak megfelelő összefoglaló munkákat írjon meg. A töredék összefoglalók lényege a belső rendszer megértése lett volna. Köhler valójában irritálja Pavlovot. Pavlov szeretné bemutatni, hogy mégsem minden belső kapcsolat feltételes reflex alapú, talán vannak belső szerveződési folyamatok is, amelyeket megpróbálna új módon magyarázni. Már az 1927-es szintetikus könyv is arra törekedett, Pavlov egész tudományfilozófiájának megfelelően, hogy néhány elvre vezessen vissza mindent. Az

alapelv az ingerület és gátlás, a másik az irradáció és a koncentráció, ezt egészíti ki az analizátorok eszménye és az idegrendszeri ösvények nyitása és zárása. Az egyéni különbségek, az alvás, a hipnózis vagy a pszichopatológia mint sajátos nehézségek jelennek meg ebben a rendszerben. A patológias érdeklődés elsősorban a pavlovi szerdákön, a kutatási szemináriumokon jelenik meg. Pavlov itt klinikusokkal is találkozik, és észreveszi, hogy a pszichopatológiai magyarázó értékhez egyszerre kell a kutyától az emberhez és az embertől a kutyához vezető utat tekintenie. Az idős Pavlov valójában lehetővé teszi, feltehetően éppenséggel a laboratóriumban is működő marxista kritikák hatására, azt a típusú felfogást, amely majd megfelel az aktivista sztálinizmusnak, amely az embert valamilyen értelemben aktívabb, önszervező lénynek képzelel el.

Todes könyve, miközben ezeket az erőfeszítéseket szenttelenül, de érdekesen integrálva mutatja be, szomorú fejezetekkel zárul. Valójában Pavlov mint fiziológus, mára elfeledetté vált. Az a típusú szerv-fiziológia, amely nála működött, s amely a gyomor, a nyál vagy a pancreas szabályozásából indul ki, mára elfeledetté vált. Elfeledetté vált a komplett rendszer igénye is és maga az emlőállatok használata is a klinikai laboratóriumban, s a betegségek állapotmodellje is

nagymértékben visszaszorult. A tudománytörténész szerepéből kilépvé Todes figyelmeztet arra, hogy ez a típusú elkötelezettség, amely a darwini eszméket, a Claude Bernardtól átvett szabályozás gondolatát és a kevés elvre való redukción tartalmazza, mindmáig fontos üzenete Pavlovnak.

Érdemes arra is emlékeznünk, hogy maga a Pavlov leírta reflexes folyamat, Todes által nem leírt módon, hogyan válik az 1930-as évektől inspiráló és provokáló tényezővé akkor, amikor megjelenik a másik, a választípusú, az instrumentális tanulás eszméje, s hogyan válik az egy vagy többféle tanulás eszmerendszere mindmáig a pszichológia egyik vezető gondolatává. Az is izgalmas oldala a könyvnek, hogy az, ami nekünk, pszichológusoknak a legfontosabb Pavlov munkásságából, a tanulás általános érvényű törvényeinek kutatása, mennyire háttérbe szorult valójában magában a pavlovi életműben. Pavlov úgy gondolta, hogy mindezekkel a tanulási módszerekkel a központi idegrendszer folyamatainak megértéséhez járul hozzá. Számára nem a tanulás folyamata volt a megmagyarázandó, hanem a tanuláson keresztül akarta megérteni az idegrendszert. E tekintetben üzenete a pszichológusok számára és a saját maga által fontosnak tartott mondanivalója igen eltérő volt.

Pléh Csaba
CEU, Budapest

DANIEL GOLEMAN: *Fókusz. Út a kiválóság felé*

Budapest: Libri Kiadó, 2014, 324 oldal*

Daniel Goleman *Fókusz* c. könyve az emberi figyelem témáját veszi górcső alá. A szerző könyve bevezetőjében felvázolja, milyen hatással van modern világunk a fókuszunkra, hogyan hanyatlak figyelmünk napjaink info-

kommunikációs eszközeinek bővületében. Ugyanakkor Goleman könyve a későbbi fejezetekben nem ezt a jelenséget boncolgatja, hanem, ahogy a könyv alcíme (*Út a kiválóság felé*) is sejteti, a szerző figyelmünk fej-

* Fordította: Váradi Péter

leszhetőségére fókuszál műve további részeiben. Goleman ugyanis úgy gondolja, nem passzív elszemvedői vagyunk ezen figyelmi rendszerünket érő változásoknak, hanem képesek vagyunk aktívan tenni fókuszunk fejlesztése érdekében.

A könyv bevezető fejezetében a szerző felvázolja könyve témáját, és rögtön leszögezi: „Az eredmények azt mutatják, hogy minden feladat elvégzésének eredményességét alapvetően figyelmi képességeink határozzák meg” (10–11). Ez a mondat – amely akár az egész könyv tételmondata is lehetne – felhívja az olvasó figyelmét arra, mennyire lényeges kérdéstről van szó. A szerző a figyelem három fajtáját különbözteti meg, melyek részletes elemzése a könyv szerkezetében is elkülönül; önálló fejezetbe szerveződik. Az első az önmagunkra irányuló figyelem, amellyel kapcsolatban kiemelten fontos szerepet kap az érzelmi öntudat, az önkontroll képessége. A második a másokra irányuló figyelem, amely az empátiát, a másokban való olvasás képességét jelenti. A figyelem ezen formáiról szóló részekben visszaköszön a szerző érzelmiintelligencia-elmélete. Végül a harmadik forma a külső környezetre irányuló figyelem, amely olyan távoli problémák iránti érzékenységünket jelenti, amelyek a mi életünkben nem tűnnek lényegesnek, éppen ezért hajlamosak vagyunk megfélekedezni róluk (például globális felmelegedés).

A könyv ezt követő részében gyakorlati tanácsokat kaphat az olvasó a figyelem különböző területeinek fejlesztésével kapcsolatban. A szerző optimista hozzáállását mutatja a figyelem, mint izom hasonlat, amely a „mentális edzőteremben” tréningezhető (186). Kiemeli, hogy ahhoz, hogy egyre jobbak és tökéletesebbek legyünk valamely tevékenységünkben, tudatos figyelemre van

szükség, vagyis arra, hogy képesek legyünk ellenállni a zavaró tényezőknek, és szelektálni a minket érő ingerek közül. A tudatos figyelem gyakorlásával nő a fókuszunk, ezáltal a végrehajtó kontrollunk, így nő a kitartó figyelemre való képességünk. Talán sok olvasót – köztük e sorok íróját is – megérintheti a könyv azon gondolata, hogy igyekezzünk a jelenre hangolódva élni életünket, tudatos figyelemmel részt venni életünk történéseiben, hiszen ez gyakran nem így történik, hajlamosak vagyunk ugyanis elkalandozni, belemerülni a minket foglalkoztató kérdésekbe, problémákba.

Ezt követően Goleman a jó vezetőt vizsgálja meg a figyelem szempontjából, azt, hogy milyen a jól fókuszált vezető, majd az utolsó fejezetben a szerző a távoli jövőbe vesző problémákra fordított figyelem jelentőségéről beszél „a hosszú jövő reményében” (273). Az egész könyvben érzékelhető, de ebben az utolsó fejezetben különösképpen a szerző környezetvédelem iránti elkötelezettsége, olyannyira, hogy a könyv egész mondanivalóját az uralma alá vonja a téma. Ez az utolsó két fejezet mintha kicsit megtörné a könyv eddigi gondolatmenetét, az eddigi átfogó szemlélet mintha kicsit túl konkrétta válna benne, így véleményem szerint az utolsó fejezet címe, „Az összkép” nem tekinthető a könyv valódi összefoglalójának, sokkal inkább egy kiragadott gondolatra fókuszálásnak.

Összességében Goleman művéről elmondható, hogy amellet, hogy számos tudományos kutatás eredményeit felvonultatva érvel, rendkívül olvasmányos, figyelmet magával ragadó. Nemcsak a tudományos érdeklődés által hajtott olvasóknak, de bárkinek ajánlható ez a könyv, hiszen mindannyiunk közös élménye az alapja; figyelmünk hanyatlása modern társadalmunkban.

Faragó Boglárka
EKF, Eger